

Bora Stanković

KOŠTANA

KOMAD IZ VRANJSKOG ŽIVOTA S PESMAMA

LICA:

- Hadži-Toma
- Stojan, sin mu
- Arsa, predsednik opštine
- Mitka, brat Arsin
- Marko, vodeničar Tomin
- Magda, žena Markova
- Policaja, starešina nad pandurima
- Pandur
- Kmet ciganski
- Grkljan, Ciganin, svirač, otac Koštanin
- Kurta, ciganski pandur
- Kata, žena Hadži-Tomina
- Stana, kći Hadži-Tomina
- Vaska, kći Arsina
- Koca, drugarica njina
- Koštana, Ciganka, pevačica i igračica
- Salče, mati joj
- Vranjanci, Cigani, Ciganke, panduri. Vranje. Sadašnjost.

PRVI ČIN

Velika prostrana gostinska soba Hadži-Tomine kuće. Otvorena dvokrilna staklena vrata, a s leve i s desne strane široki prozori sa drvenim rešetkama. Kroz njih se vidi balkon sa svojim u bojama i rezbarijama drvenim stubovima. Oko balkona i prozora puža se loza i divlja ruža. Iza njih nazire se bašta, ulični zid sa velikom dvokrilnom na svod kapijom i ceo kraj varoši sa razasutim krovovima kuća, prorešetanim vrhovima i granama drveća iz bašta. A to sve nadvisuje stari krov saborne crkve na kome se blista zlatan krst.

Zidovi sobe su u „dolapima“, uzidanim ormanima, za čuvanje prazničkog odela. U uglu sobe je manji ikonostas sa zapaljenim kandilom, opkoljen srebrnim i zlatnim hadžijskim jerusalimskim ikonama iz Svete Gore, Rila, Peći. Oko ikona kite suvog bosiljka od škropljenja svetom, krštenom vodom, i venčiči od duhovskih crkvenih trava. Pod je zastrt velikim ćilimom sa vezenim Solomonovim slovima. Oko ćilima uza zid, minderluci, pokriveni dugačkim ćilimom i jastucima crvene boje, tzv. „čupavcima“. Po zidovima, između prozora, obešeni razni zlatom, srebrom i srmom vezeni peškiri. Tavanice išarane krugovima od raznobojnih rezbarija iz čijih sredina vise veštački izrađene kriške lubenice, dinje i međ njima povešano suvo grožđe i žute dunje sa uvelim lišćem. Iznad prozora svuda rafovi prepuni poređanih sahana, srebrnih poslužavnika i zarfova za šolje od kafe.

Dan se smiruje. Po ćilimu igra klonuo sunčev zrak. Sa ulice dopire svirka, graja.

U sobu rupi puno devojaka kličući, pevajući i igrajući. Neke uzele tepsije mesto dahira; neke šolje od kafe mesto čampara, udarajući u njih.

VASKA (ide ka suprotnim vratima vičući): Stano, hodi i ti ovamo. Hodi da igramo i da pevamo!

OSTALE, DEVOJKE (odlazeći igraju i pevaju):

Šano dušo, Šano, otvori mi vrata,
otvori mi, Šano, vrata, da ti dam dukata.
Izgore me, Šano, mori, tvoja lepotinja,
tvoja lepotinja, tvoja krasotinja,
– oh lele, lele, izgoro' za tebe.

VASKA (zadržava Kocanu, golicajući je i štipajući): Ovamo ti!

KOCA (otimajući se od Vaske, ali već razdragano, strasno): Pusti me, Vaska! Jao, ne stiskaj!... Boli me, Vaska, boli!

VASKA (vuče je k sebi i ljubi): Čekaj ti, čekaj! Gle, kako se ona raskrupnila? Ovamo! (Privlači je i ljubi.)

KOCA (cikne držeći se za obraz): Jao, izede me! – Ala si ti, Vaska! A ne znaš kako boli!

VASKA (oko nje): Jest, boli. A kad bi te on mesto mene?... (pokazujući joj na obraz): Kad bi te on poljubio, onda?...

KOCA (zapušavajući Vaski usta, uplašeno zvera oko sebe): Ćuti slatka, čuće ko!... (Odlazi bežeći.)

Ulazi STANA

VASKA (prilazi Stani i hoće da je povede): Hajde i ti, Stano, sa nama da pevaš i da igraš. Niko nas neće moći gledati. Sami, kod nas i u našoj bašti igraćemo.

STANA (otimajući se): Neću, Vaska, neću! (plačno) Sami smo kod kuće. Otac ljut, prek...

VASKA (prekorno): Hajde, Stano! Što si takva?

STANA (odlučno): Neću, ne!

Iz bašte se čuje pesma i igra.

STANA (slušajući pesmu, briše suze)

VASKA: A što plačeš?

STANA: Pa kako da ne, Vaska?... Eto, vi svi pevate i igrate (okreće se uplašeno oko sebe) a ja sama! Nigde nikoga kod kuće nema. Ni otac, ni brat. Otac, već znaš ljut, besan. A bata, on nikako i ne dolazi. Sve tamo, s tom Koštanom...

VASKA: A što? A tebe zbog njega strah?

STANA: Strah me!

Na ulici graja, pesma.

STANA (pokazuje Vaski): Eto v'iš... A tamo, s njima, i on je.

VASKA (jetko): A, za njega, ne boj se! Ništa njemu neće biti.

STANA: Jest, ništa. (pogleda na ulicu, odakle se čuje pored pesme i svirke i po neki pucanj iz pušaka) Kako ništa, kad eno i puške bacaju!

VASKA: E, kakve puške! Samo neka im ona, Koštana, zapeva, pa ne samo puške, već će i glave pobacati. A naročito on, naš brat, krasan naš brat!

STANA (braneći ga): Pa nije, Vaska, samo on kod nje. Svi su tamo.

VASKA: Jest, svi. A što on da je? E, kad on ne bi bio, onda ko bi njoj po tri para haljina krojio i ne dukatima već dublama je kitio?

STANA (uplašeno, da ko ne čuje): Ćuti, Vaska, ćuti! Znaš dobro kakav je otac, pa još neka i za to čuje...

VASKA: E, nije on dosada već sve čuo.

STANA (uplašeno): Misliš zar i za one svilene haljine, što pričaju da joj

dao? (vatreno) A nije tako, Vaska! Otkuda bati toliki novac, kad otac kesu uvek sobom nosi? Lažu oni, lažu! Nego znaju kako je otac prek, pa jedva dočekali da batu kod njega ocrne.

VASKA (s dosadom): Ćuti, molim te! Ceo svet laže, samo on, tvoj brat Stojan, ne laže. (jetko) Evo, mi smo mu sestre, ti čak rođena, pa šta nam je za ovaj praznik dao i čime ponovio? Ništa. Ni „zelen list“.

STANA (zamišljeno, za sebe): A, poklon, dar!... Neka je on samo ovde, kod kuće, a to!...

VASKA: Jest. A Koštanu može da kiti.

STANA: Opet ti, Vaska... Ama nije!

VASKA: Pa, zaboga, kako da nije? Eto, sam moj otac to kaže. Sam on priča. Kad god je tamo išao da ih rastera, on uvek zaticao i njega i zato se vraćao. Nije hteo da ga silom, s pandurima, otrgne od nje, da ga sramoti, a s njime i sve nas, celu kuću. Koliko se puta otac noću dizao, išao s pandurima! A tamo, kažu, sada čovek ne sme ni da priđe. Pesma, oro, puške! Pa i krv često legne.

STANA (uplašeno): Jao, Vaska, jao! Zato majka cele noći sedi. Ni' uzdiše, ni' plače. Samo sedi, čeka. Boji se da ne čuje, kako ga krvava donose. (plačno) A njega, bate, baš nikako nema... (Na stepenicama čuju se oštri koraci i kašljanje) Eto oca!

STANA i VASKA žurno izlaze.

Ulazi HADŽI-TOMA.

TOMA (Ljut, prek. Od jeda kida brojanice, te rasuta zrna prskaju po sobi i oknima prozorskim. Zabacujući koliju, ide po sobi predišući):

Ja!?!... Ja!?!... I on to? I on kao drugi! „Mladost-ludost“. A zar ja ne beh mlad? Beh valjda slep, sakat, te me nijedna ne pogleda i pamet mi ne pomeri. Zar ja ne?... Otkad oženjen, hadžija već, pa ne smem u mehanu da uđem. Bojim se, videće me stariji, trgovci, ljudi... Ne žalim što troši, rasipa. Srma, svila neka je na njemu. Eno, hat mu leži. Sluge ga jašu, da ne oslepi od siline. A što on da ga ne jaše? Zar nema gde da izjaše? Čifluci, vinogradi, njive, livade... Da jaše – beg da je! I meni da je milo. Za koga tečem? Za koga ovako star sedim tamo u brdima, u hanu?... I evo, ako jedanput u godini siđem ovamo, dođem da se na ovaj sveti dan bogu pomolim, u veru da uđem, s prijateljima da se vidim, razgovorim, odmorim... da vidim njih, decu, dom, kuću svoju. (besno) A ono? Koga imam da vidim? Njega, s Cigankama po mehanama; i nju, majku, što samo plače i kuka... (gnevno) Ah! (viče ka vratima) Ovamo!

Ulazi uplašeno STANA

TOMA: Gde ti je majka?

STANA (vraća se): Sad će, oco! (viče) Nano!

Ulazi KATA.

TOMA: Gde ti je sin? Sin tvoj?

KATA (sneživajući se): Pa... ti znaš...

TOMA (besno): Ne znam! I ništa neću da znam! Ti si mu majka, ti si ga rodila! A šta ti znaš? Kad si i ti nešto znala? Nikad! Ništa! Od koje si familije? „Motikarke“! Ko ti beše ded, otac? Zar si ti bila za ovakvu hadžijsku, domaćinsku kuću?

KATA (bolno, prekorno): Oh, čoveče...

TOMA (ustremi se na nju): Ču'! Sad te zaklah! Usta da imaš, a jezik da nemaš! Ti! Takvoga sina imaš.

KATA (pogruženo odlazi, kršeći ruke): Crna ja!

TOMA: „Crna!“ A zar kadgod beše bela, sreća kakva? Otkako si, takva si. I rodila si se takva! Stara, mrtva, ledena, plačna... Nikad se ne nasmeja, nikad ne zaradova! (ka vratima kuda je Kata izišla) Šta se ovde po kući samo vučeš i plačeš? Tamo idi! Idi u cigansku mahal. Idi da vidiš sina, kako Ciganke oblači i „beli svet“ poji i hrani...

Dolazi ARSA.

ARSA (zdraveći se): O, hadžija, Hristos uskresse i srećan ti dan!

TOMA (prekida ga gnevno): Eto ti tvoja Srbija! A za vreme Husejin-paše takve su se na četiri konja čerečile. A sad? Ciganima carstvo došlo! – Zar ja ovo da dočekam?!

ARSA (začudoeno): Šta, zaboga?

TOMA: To! Zar da mi na ovaj blagi dan, kada se i gora i voda veseli, moja kuća plače!

ARSA (dosećajući se): A, za to, nemoj za to toliko: Zašto?

TOMA: Zato što me rasplakao moj sin – nesin! Što mi se kuća raskućila, te ne smem da pogledam u oči čoveka, domaćina; što me... A da ga nemam, bar znam. Ovako: imam ga i nemam. I zaklaću ga kao vrapca! Neka se zna da je Hadži-Toma hadžija, a ne da hrani i čuva... (trza se, Arsi) A što ti stojiš? Sedi! (više) Sveću!

ARSA: A, ne! Kakvo sedenje? Znaš da mesta nemam dok ovaj praznik ne prođe, ovi – ne sveti, nego, bože mi oprostite – ljudi dani.

Ulazi VASKA unoseći sveću u zlatnom čiraku.

ARSA (Vaski): Vaska, idi ti kući, kćeri, i nađi se kod majke, te dočekajte goste. A onom Stamenku kaži: živ da me ne čeka, ako i on sada ode od kuće i zapije se. Tu da je! Kod kuće! Stoku neka gleda i čuva.

VASKA: Hoću, oco. (Odlazi)

TOMA (za sebe): „Gosti... kuća... stoka”... A moje? Sve ode. I idi, pa mu se raduj kad se rodi. Od ovolicno (pokazuje rukom) od „mrvu mrvku” hrani ga, čuvaj, gledaj, da, kad se umire, ima ko oči da ti zaklopi, sveću zapali, da ti se dom, ognjište ne ugasi... A ono!?! (gnevno) Eno ga! S Cigankama! Ni oca, ni mater, ni boga, nikoga ne vidi i ne sluša... More, što kamen ne dobih, nego njega, sina?!

ARSA: Nemoj toliko, hadži! To je. Sad, šta ćeš mu?

TOMA (uzdržavajući se): Ništa! Ti – ništa!

ARSA (uvređeno): Pa šta mogu ja? Zanat joj je to? A ona to s majkom i ocem radi. Sviraju – šta drugo i mogu oni, Cigani? A da je ona žena, hajde de. Ali ovo je devojka. I poštena. Što je pravo, pravo. Svi dušu nosimo. Ali za to...

TOMA: Eh, poštena! Sigurno radi njenog poštenja toliko se besni i trči oko nje.

ARSA: Ništa ti još ne znaš, hadži! Oni mladi, pa već čovek i da se ne ljuti. Ali što za ove druge, starije, domaćine! Ostarelo, kleklo, pa kad se s njom nađe pobesni! Eno: Maksim, Zafir, Stanko, svi... A za onoga moga Mitku, za njega već – on se lud i rodio.

TOMA: More, šta sad: Maksim, Mitko! Šta ovaj, šta onaj? Ovo, ovo ti meni kaži: zar ja na ovaj sveti i božji dan, pa ovakav da sam!?

ARSA: Ama i meni nije lako! Ne znaš ti. Pored opštine i kuća mi puna. Te ovaj, te onaj došao. Mehandžija došao. Glavu uvio, ruke obesio. Piće mu sve istočeno. Tavan, prozori, sve kuršumima izrešetano. I veli „Još su tamo!” A ja koga da pošljem? U koga da se pouzdam? Koga imam?

TOMA: Nikoga! Sve živo pomrlo!...

ARSA: Pa koga? Zar Tasu kmeta? On, ako ode tamo, ili sve na mrtvo ime isprebija, ili i sam s njima zasedne, pa onda još veći lom, još veća muka. A pandura ako pošlješ, oni ga izbiju; a već policaju ni da pogledaju.

TOMA: Vlast!...

ARSA: A ja šta da radim? Kome da sudim? Njima ili njoj? Ako bih njih od nje silom odvukao, u zatvor ih metnuo? Ne ide. Svi su to naši, moji, tvoji. A nju? Jedanput je proterah u Tursku. I dok se duvan ne sredi, vinogradi ne obraše – lepo, sve mirno! Ali čim nastupiše ovi praznici, ove slave, ove mesnice, čim se napiše, odmah predoše u Tursku i dovedoše je! Oteli je, pobivši se s Arnautima. Čitavu bunu digli na granici, dok je ugrabili. I dovedoše je! Sad, šta ću?

TOMA (plane): Pa ubij! Zar za njih, Cigane, jošte muka? Pa ja, u tursko

vreme, po deset od njih da na jedan kuršum nanižem, pa još tada oko da mi ne mrdne, a kamoli sada...

ARSA: Eh, nemoj to! Prošlo je to vreme. Nego, ovo će valjda trajati dok je ona devojka; a posle, kad se uda, neće valjda toliko za njom trčati.

TOMA: Pa što se ne uda? Što ti to... Silom! Zašto si vlast?

ARSA (pravdajući se): Pa to i radim. Gledam. Svakog dana govorim onom njihovom kmetu i pretim mu. „Neće“, odgovara on. „Ona nas, Cigane, i ne gleda.“

TOMA: A, neće?

ARSA: Neće. Eno, Alilov sin, Asan; otac mu, Alil, bogat, „na parama leži“, i hoće je. Prosi je toliko puta!

TOMA: Pa što ti, bre, to ne?... Kakva si ti vlast, kad ne možeš? More, i tebi je ona pamet zavrtela.

ARSA: Ama, brate, ne mogu sve sam, razumi! Treba to svi; ne mogu ja sam. (sa ulice još veća graja, svirka, pesma i pucnji pušaka) Eto, čuj! Već počeli i iz pušaka.

MITKA (spolja): Sablju, mori, i pušku! Konja, Dorču mi izvedi! Dorčo, sine mrtvi, noćas ćemo ja i ti... aah! (Bat konjski)

U sobu rupi Policaja.

POLICAJA (zaduvan baca štap pred Arsu): Evo, gazdo! Evo ti štap, i vlast, i služba, i sve! Ne mogu više! Idem i ja! (Polazi)

ARSA: Kuda?

POLICAJA: Idem. Ne mogu. Nije ovo jedno. (očajno širi ruke) Ovo je na sve strane!

ARSA: Pa zašto imaš ruke? Udri! Kamo ti panduri?

POLICAJA: Kakvi panduri? Pošljem ga, a on izvrne pušku, pa i sam s njima zasedne. I onda šta ja mogu? Evo, Ristu bojadžiju – ne silom, već molbom, i to kakvom molbom, jedva ga dovedoh kući. Napio se. Iz mehane izneo sto nasred čaršije, pa zaseo i psuje: i tebe, gazdo, i načelnika, pa čak i mene, i sve. (Tomi) A sad, hadžijo, tvoj sin ode s Koštanom u Sobinu. I što će sad tamo tek da nastane!...

ARSA: Eto, hadži, i vidi! Pa sad? Šta da radim? (policaja koji polazi) Čekaj ti. (Tomi) Zbogom, hadži! (Odlazi)

Graja se već sasvim izgubila u daljini. Veče pada. Čuje se pesma:
Slavuj-pile, ne poj rano,
ne budi mi gospodara;

sama sam ga uspavala,
sama ću ga razbuditi:
otići ću u đul-baštu,
uzabraću struk zumbula,
šinuću ga po obrazu:
– Ustaj, ago, ustaj, drago!

TOMA (strese se): Ah, sinko! Zar ovakav božji, mili, sveti dan, i ja ovako da ga dočekujem! Ne, sinko! Nećeš ga ni ti da zaigraš i da zapevaš!
(odlazi i viče) Hata mi sedlaj!

Ulazi KATA.

KATA: Šta se od moje kuće ovo načini? Oh, Gospode, što mi ovoliko crno dosudi i pisa? (kune) Oh, sinko, što za nju kuću ostavi, što majku osramoti? Što se u nju zagleda – oči joj ispale! Što te omađija – usta joj otpala!... Oh, Gospode! Čime te, Gospode, naljutih?... Koga naružih, koga ogovorih, koga sirotog ne nahranih i ne napojih; kome loše pomislih te mi ovoliko, Gospode, crno, crno dosudi? – Zar majka rodila, čuvala, pa sad majka ne valja, a ona, Ciganka dobra?... (odlučno) Da kunem, oh, da kunem! (skida šamiju, ide pred ikonu, kleči i kune) Sinko, da Bog da... ti mene ostavio, osramotio i na ovaj božji dan rasplakao, a tebe dabogda, da bog... (stresa se) Oh, ne! Čekaj, bob da mu bacim! Da vidim šta mu stoji. (Odlazi i brzo se vraća sa sitom. Preokreće ga i stavlja nasred sobe. Klekne, i nagnuta nad njim počne po njemu da razmeće zrna. Mesečina jako prodrila u sobu. Okreće leđa mesečini) Oh, ova mesečina! (vrača, razmeštajući zrna) „Postelja mu prazna, put dalek i

krvav!" (preneražena odgurne sito) Ne, Gospode! Ne krv! Molim ti se, Gospode! Ništa njemu da ne bude, a sve na moju glavu! Sin mi je, čedo! Što rekoh da ne bude! Usta mi otpala, usta što izrekoše...

Z a v e s a

DRUGI ČIN

Sobina, predgrađe vranjsko. U prostranom dvorištu vodenica od trošnih zidova, pobeelih od brašna. Oko nje, već zarasli travom, razlupani i truli vodenični kamenovi između kojih se vidi jaz vodenični, u kome prska i šumi voda. Sproću vodenice kućica sa doksatom. Na sredi dvorišta „ćutuk" i kameno korito od stare, presušene česme. Na kapiji stoji obešen fenjer, koji zajedno sa mesečinom osvetljuje vodenicu i oko nje tamnu goru, čija se debela, mrka kestenova stabla crno ocrtavaju.

Iz doline počinje da dopire svirka i pesma.

Na stepenicama od kuće sede Marko i Magda, osluškujući.

Svirka i pesma burnija i sve bliža. Počinju da se razabiru dahire, zvon čampara i pesma:

Kraj Vardar mi stajaše,
t'нке пушке фrljaše.

MARKO (odlazi ka kapiji i vraća se radostan): Gazda, gazda!

MAGDA (polazi ka kapiji): Koji?

MARKO: Mlad, mlad!

MAGDA: Slatko moje dete, seća se ono dade svoje!

Uz pesmu, svirku, ulaze KOŠTANA, STOJAN, SALČE, GRKLJAN i ostali.

KOŠTANA (pevujući i igrajući):

Kraj Vardar mi sedeše,

t'нке puške frljaše.

– Ja ne žalim snaga ta,

žalim srmali jelek,

haj, haj, srmali jelek!

STOJAN (Magdi): Dado, Hristos voskrese i srećan ti dan! Ali, da se ti ne ljutiš što ja ovako dolazim?

MAGDA (grli ga): Čedo moje! Pa ti si nam gazda, sinko, šta mi protiv imamo!

MARKO (ljubeći Stojana u ruku): Srećan ti dan, gazdo.

STOJAN (pokazujući na kuću): Tamo! Unutra! Kod dade! I njoj je sada Uskrs i svetao dan. (grleći Magdu) Ovo je moja druga majka, njezino sam mleko sisao.

MAGDA (razneženo): Slatko moje dete, kako mi ono sve zna.
(razdragano Koštani) Pevaj, kćeri! Pevaj, i baba ima bakšiša.

SALČE (Koštani, koja gleda oko vodenice u drveće, goru): Kosa ti se zamrsila. (Opravlja joj kosu i odelo)

KOŠTANA (zabacuje kosu): Neka se mrsi! (Magdi) A, je li, tetka...
(pokazuje na goru) Šta je tamo! Gora?

MAGDA: Gora, kćeri!

KOŠTANA (radosno se unosi, da što bolje gleda u goru): A je li to ta gora za koju se peva: da je golema, pusta, tamna gora?

MAGDA: Ta je, kćeri.

KOŠTANA (Propinje se na prste, da bi, preko zida, mogla što bolje da gleda. Duboko udiše i miriše): Ala miriše gora! (Magdi) A je li to ta tetka, gora, što po njoj nekada komita četuo vodio? I mnoge majke ucivilio, rasplakao, u crno zavio, a najviše majku Jovanovu? Sina jedinca, Jovana joj zaklao. Pa... majku, oca, sestre, sve ih naterao da igraju i da pevaju?
– Otac igrao i plakao:
Jovane, sine, Jovane,
ti si mi, sinko, prvenac!

I majka plakala:

Jovane, sine, Jovane,
ti si mi jagnje đurđevsko!

I sestra plakala:

Jovane, brate, Jovane,
ti si mi cveće prolećno

(uzrujano) Je li to, tetka, ta pusta, tamna, golema gora?...

MAGDA (brišući oči): Nije, kćeri, nije! Nije to ta gora! – A nemoj tu pesmu. Drugo, veselo pevaj! „Lošo je” da se sad plače.

STOJAN (sa čardaka): Košto, pesmu!

KOŠTANA: Koju?

STOJAN: Pesmu, kao što je tvoje lice, grlo, kose ruse...

KOŠTANA (zaradovana): Eh, zar baš ruse kose?

STOJAN: Ruse, meke, još nezamršene!

KOŠTANA (peva):

Mirjano, oj Mirjano,
imaš ruse kose, Mirjano!

Daj da gi mrsim ja,
daj, Mirjano, daj, daj!

Ulazi MITKA, vodeći za sobom konja.

MITKA (Marku): Je li toj Hadži-Toma, bre?!

MARKO: Nije on, gazda Mitko, nego je mladi gazda.

MITKA (zabacuje uzdu konju o vrat): S'g će batka da se vrne. Neće mnogo da mi te ostavi. Tiki, samo da nadzrnem. (za sebe) A i mnogo nećem jošte da živim! Četiri, tri, dve – najviše još polovin godinu. U jesen, slunce kad počne da kapnuje, t'g ću i ja da si umrem. Zajedno, ja i slunce će si idemo! (čuje se konjski bat i rzanje): Ja! Zar te je žal, bre, za mene? Eh, Dorčo! Hoćeš šićerč'k. Ima batka za tebe. (vadi iz pojasa šećer i pruža konju) Na, Dorčo! Na, sinko!

KOŠTANA (peva na čardaku):

Mirjano, oj Mirjano,
imaš čarne oči, Mirjano!
Daj da gi pijem ja,
daj, Mirjano, daj, daj!

STOJAN: Dado, umreh ti!

MITKA (ostavlja konja koga Marko odvodi i penje se čardaku, nabijajući fes na oči): Eh, Koštan, bre! Živa rano, bre! (plačljivo) Plači, Mitke, plači! (trza se) Ali ne! S'g na ovaj dan ni loša misal ne pada, a kamoli sluz. S'g na Voskresenije gora i voda se veseli. Tiki ja sam si nešto mnogo žalan. Od grobje idem. Na pobratima sveću zapali, pa zar se mnogo ražali? Polovin čovek bidna! I još k'd nju čujem, njojnu pesmu i njojno grlo –

ete, dori, pupak me zaboli. (Penje se na čardak. Besno Salčetu): Salče, stara đidijo, mori! Vidiš li? A „naše“ k'd beše? K'd mi ovakoj mladi i ubavi besmo? Sviri, mori, i poj, zašto će te ubijem? Će te zakoljem samo da te ne gledam tako staru i zbrčkanu. De, onuj našu, staru, mekamlijsku: kako za mladost i lepotinju srce gori i izgori...

STOJAN (posrćući, silazi sa čardaka i tare usta): Usta mi izgoreše!... Oh!

KOŠTANA (silazi za njim; i brižno oko Stojana): Bolestan si? Da ne sviramo i ne pevamo više? Hoćeš, a?

STOJAN: Daj da te ubijem!

KOŠTANA: Zašto?

STOJAN: Zato... zato što te volim, a ne smem da te volim.

KOŠTANA (srećna, iznenađena, grca): Ne, Stojane! Nemoj da me...

STOJAN (upada): – lažeš! Ah ne lažem te, Košto! Sve bih ti dao. A i sada, evo, sve da ti dam! (vadi sahat, kesu, ćulibarsku muštiklu) Na!

KOŠTANA (odbijajući): A ne, ne! Neću to od tebe! Neću od tebe novaca! (sa svoga vrata odvezuje nizu od dukata i daje mu) Evo ja... ja ću tebi da dam.

STOJAN (grcajući): Usta mi daj! (Privlači je)

KOŠTANA (trza se, odriče glavom): Ah, ne!

STOJAN (rukom za njena prsa): Grudi!

KOŠTANA (beži ka materi): Aman, ne!

MITKA (sa čardaka): Grkljan, Koštan kude je? Vikaj gu, bre, i sviri vu da dođe i da mi poje, zašto ako njuma nema, sve će da ve potepam!
(ustaje, silazi sa čardaka) Neću više ovde. Ovde mi na staro, na moljci miriše. U bašču, na ava, na zelenilo iskam! (Asanu) Asane bre, uz njuma li si jednako? I oca, i majku, i kudeljke i sve gazdinstvo ostavi, sam uz njuma da si! Ako, ako, bre Asane, veni, tuguj za njuma, jer od karasevdah pogolem boles nema. Istina, lice ti je cigansko, ama oči bolne imaš. (Koštani) Poj, bre, Koštan!

KOŠTANA (predusreće Mitku pevajući):

Katinku grlo bolelo,
Katinke, lepa devojkó.

MITKA (bacajući novac Koštani u njeno dahire): Na! (za sebe) Ah, moj brat nikad sreću da ne vidi, što me oženi, zarobi... Zar sam ja bre bija za ženu? (gleda u Koštanu) Ovo je, ovo bilo za mene... Ah, brate, ti mene oženi, zarobi i vrza, a tebe Gospod! (zagleda sebe) Zar ja s'g ovakav da sam? Eve: i čakšire, i pojas mi se sm'knuje! Snaga mi većem haljinku ne drži. (Slučajno poklekne. Prkosno se ispravlja. Ispruža nogu i lupa njome) Kosko, zar već ostare, te se već tresesh? (okreće se Ciganima,

besno im preteći jataganom) Grkljan! Salče! Ovam'! Zašto s'g ću sve da... (Seda, zavaljuje fes, razdrlijuje prsa)

KOŠTANA, SALČE I OSTALI (Sedaju podalje od njega ponizno, zbijeno)

MITKA (mračno): Svirite mi!

GRKLJAN (uplašeno): Šta, gazdo?

MITKA (još mračnije): Žal, bre, da sviriš. A kako moj žal – nigde dokle turski hat ide – nigde ga nema!

STOJAN: Košto, pesmu! Glas tvoj! Samo tvoj glas! Marko, vino! Vino, svu mladost da ispijem! (grli Mitka) Oh, bato!

MITKA (bolno): Beše moje!...

KOŠTANA (tražeći bakšiša dolazi do Mitke pevajući):

Bog ubio, Vaske, tvoju staru nanu,
što te dade vrlo na daleko,
na daleko, Vaske, tri godine dana.

MITKA (rukom je zaustavlja dalje od sebe): Potamo. Ne priodi mi! A bakšiš? Daću... Jer... – Ah, moj brat nikad sreću da ne vidi, što me odomi, oženi... Što me ne pušti da idem. U svet da si idem. Tiki, koj što pravi, a on: „Mitke, dom, u kuću da sediš, ženu i decu da gledaš. Ne

skitaj se, bre, i ne krvi, zašto će te, možda, ubijev!“... A koga da ubijev?
Mene li?

GRKLJAN: Eh, zar tebe, gazda? Taj se još nije...

MITKA (upada besan): Rodija. I neće da se rodi. Zar mene bre da ubijev? Mene? Što gi još u tursko vreme, po Skoplje, Solun, Serez, kuda me onaj moj brat praćaše po trgovinu... i t'g, sve što od tursku veru i po carski drum nađešem, sve terašem ispred sebe... I paše mi se sklanjašev... „Mita je toj, vikav, na čorbadži-Arsu brat!“ Pa zar mene da ubijev... Tiki, pa i da me ubiše! Zar je ovoj kakav život? (Nabija fes. Teško, gorko) Eh, Stambolke Redžepovice, mori, žalna pesmo moja! Stari Redžep na put, a ja kude njuma. Ciganka me vodi. Ciganka na kapidžik ostane da čuva i pazi, a ja kude njuma, gore u odaje. I toj hajdučki! Noga da ne šušne. Noć padnala, mesečina se spustila, a ona, Redžepovica, čeka me. Legla na dušeci, gola, mlada, kapka... Snaga! Da cuneš, pa da se zaplačeš! Ruke više glavu frljila, kosu crnu, fildiš, rasipala oko sebe i – čeka me! Gleda u vrata, gleda kako bi me odma, još od prag, s's svoje puste crne oči opila, izela... Gleda, čeka me, i poje! Rafistinde on alma, beš i al, beš i alma!
Na raf ima deset jabuka, pet za men, pet za teb. (Ustaje. Koštani) Tuj, Koštan, i samo tuj pesmu da mi poješ! Mintan da skineš; ruke gore, više glavu...

STOJAN (prekida ga): A, ne tako, bato! Sramota je! Mati joj je tu, otac, mi...

MITKA (razdragan, zanesen): Nemam ja, bre, lošu premislu na njuma. Tatko mogu da vu bidnem. Tiki – milo mi! Duša mi još, bre, iska. (bolno Salčetu) Salče, ti me znaješ? Znaješ li, Sadče, „moje“ kakvo beše? Ti bar kaži! A, Salče?... (posmatra je) A i tvoje, beše mnogo! Nego s'g i ti ostare, ispeče se. (odbija je rukom) Trgni se ustranu, da te ne gledam, zašto kad tebe gledam, mislim mnogo na sebe. (okreće se Koštani) Koštan! De, poj! Bakšiš? Kesa? Eve na!...

SALČE (Mitku): Drugi put će ona to, Mitke, drugi put!

KOŠTANA: Ali ovakva da sam. Da ne skidam mintan.

MITKA (besno, gorko): Ne! Mintan da skineš, te grudi da ti pucav. I ruke nagore da digneš, kosu na sve strane, te kao ona, Redžepovica, da si. Ali da me ne gledaš, jer mnogo muka će mi padne. Ona, Redžepovica, će mi se upije u pamet i će se razbolim. Bolovaću. Nedelju dana mrtav bolan će da bidnem za njuma... Ne li me izdadoše, potkazaše? Dremka me uhvatila na njojno zrelo, belo, grlo, a stari Redžep iz dolap, kuda se bija sakrija – s's jatagan na mene poleteja. Ona videla, pisnala, brgo od sebe svilenu košulju skinala – i drž za jatagan. A nož, znaje se, svilu ne seče, te ja tako živ... A njuma, posle, živu gu u vreću vrzali i u Moravu frlili. (ustaje, besno vadi jatagan) Svirite mi bre, i pojte, zašto... (Salčetu) Ti li mori, veštice, ne davaš! Ovamo ti! Ovam! Ti ćeš da mi igraš i da baješ! S'g te svu na paranparče iseko'! Ti ćeš, starke, po jatagan da mi igraš i da baješ, kao veštica u nekrsteni dni što na sneg i na mesečinu igra. I ti ćeš takoj! Ovamo ti! Ovamo, veštice, ovamo koske stare da ti rastresem.

Utrči MARKO

MARKO (uplašeno): Gazda, hadžija stari!

STOJAN (đipi uplašeno): Otac! Šta ću mu ja? (Polazi kapiji da je zatvori)

SALČE (zaustavlja ga): Ne, sinko, otac ti je!

STOJAN: Šta ću mu ja sada? Šta ću... Šta me traži?

KOŠTANA (zaustavlja ga): Nemoj, Stojane! I ja te molim.

STOJAN: Pa baš zbog tebe – neću. Jer znam da će on sada sve na tebe!
Za sve ćeš ti biti kriva.

KOŠTANA: Neće, neće! Samo ti nemoj!

Čuje se bat konjski, rzanje, zvek dizgina.

TOMA (iza pozornice više): Marko!

MARKO istrči. Sjahivanje.

Ulazi TOMA.

MARKO mu ostrag, ponizno, ispravlja izgužvane čakšire i koliju.

TOMA (unezvereno, ne mogući da dođe sebi): Pa?... a?... To? To?

(okreće se Mitki) Aferim, Mitke! Tako! Iako si stariji, otac da im budeš, i onda da ih poučiš, odvратиš, a ne ti još prvi među njima... Aferim!
(ustremi se Magdi) A ti? Tako li se stari gazda poštuje?

MAGDA (ponizno): Oh, gazdo!

TOMA: Tako li se moj hleb jede?... Nego kao veliš: „stari gazda star je, umreće, a mi mladoga da čuvamo.” A, to li?

MAGDA: Oh, gazdo, zar ja? Ja! Magda tvoja...

TOMA: „Magda moja, vodenica moja”... Pa kad je sve moje, šta će ovo ovde? (Marku) Pušku!

MAGDA (pada pred njim): Gazdo, gazdo...

TOMA: Pušku, pa sve da ubijem! Sve, da zapalim! Nikoga da ne vidim, nikoga da ne gledam! Sve da...

MAGDA (vije se ispred njega): Ne gazdo, ne!...

TOMA: Nikoga! Sin?! – Sinule munje pa u čelo! (Stojanu) Kući, bre! Bar da te ne gledam!

STOJAN pokunjeno, i gologlav, odlazi.

MAGDA (ponizno Tomi): Nemoj, gazdo! Ne ljuti se toliko!

TOMA (besno): Kako? Da se ne ljutim? Šta sam ja?

MAGDA: Gazda! Gazda! Stari, mili, slatki gazda! (ljubi ga u ruku) Nemoj, gazdo! (pokazuje na jelo, piće) Sedni!

TOMA (zgranuto): Još i da sednem?

MAGDA (preklinje, moli ga): Sedni, te s tobom u kući sreća, blagoslov da mi sedne! Beričet, blagota s tobom u kući da mi zasedne. Sedni! Okusi! Samo hleb, so!

MITKA (Tomi): Sedni, sedni! Zar ne znaješ da se ne valja, da je loše, kad se na ovakav sveti i veliki dan dođe, pa da se ne sedne, ne okusi hleb, so... Zar ja da ti to kazujem? Zašto si hadžija?

MAGDA (pokorno): Beričet, gazdo, i blagota od stoke da mi s tobom u kući zasedne i da se umnoži.

TOMA (lomi se): Eh, molite boga, što je ovaj sada sveti blagi, božji dan. (prilazi pobožno i seda za sofru; strogo) Hajd, daj, ali brzo!

MAGDA (srećna podmeće mu jastuk, nudi ga jelom, vinom): Uzmi, gazdo. Okusi što bog dao! Nemoj, na ovaj sveti, božji dan! (pruža mu čašu) Okusi, gazdo!

TOMA (krsti se, uzima čašu): Eh, Magdo! (pije) Nego hajd! Hajd, srećan ti dan i Hristos uskresne!

MAGDA (ljubi ga radosno u ruku): Vaistinu uskresne! Oh, hvala, slatki gazdo!

KOŠTANA, SAJGČE I OSTALI (hoće da idu)

MITKA (zaustavlja ih): Stoj! Kude vi?

KOŠTANA (pokazuje na Tomu): Ljutiće se...

MITKA: Ovamo, ti! Mene gledaj! Ja ovde... Poj!

KOŠTANA: Nemoj, nemoj, gazda-Mitke, pa posle hadžija da se...
(Pokazuje sa strahom na Tomu)

TOMA (prezrivo): Šta „hadžija“? Šta ja imam na vas? Zanat vam je to. Možete. Otpevajte... Bar džabe bakšiš da vam se ne da.

MITKA (Koštani): Ti samo poj! A koj na tebe ruku digne, ja sam ovde!

KOŠTANA (počinje pesmu):
Hadži-Gajka, hadži-Gajka
devojkicu udava...
Em je dava,

em je ne udava...

MITKA (prekida je): Neću tej stare, tej mrtve, hadžijske pesme! Drugo!

KOŠTANA (peva):

Dude mori, Dude, belo Dude,
kako tebe, Dude, nigde nema,
ni u Tursko, mori, ni Kaursko.
Zapali me, Dude, izgore me,
napravi me suvo drvo,
suvo drvo javorovo,
od drveta sitan pepel,
od pepela miris sapun,
pa s's njega da si miješ,
Dude, mori, belo Dude, svoje lice!

MITKA (Koštani): E, s'g dede onuj: Kako k'd Kumanovo čuma bi', k'd se
ludi i besni Stojan zagleda u Stamenu, od ujku sestru, pa ili grad da pali
ili Stamenu da uzme. I tri dana crkve zatvorene, tri dana čaršija
zatvorena. Stamena kuka i moli:

Stojane, more Stojane,
gde se je čulo, razbralo,
brat sestru more da zema?

A on, pusti i besni Stojan, odgovara:

Stameno, mori Stameno,
Stameno, kito proletnja,
Stameno, zrno biserno,

jesi li čula, razbrala:
duboka voda brod nema,
visoko drvo hlad nema,
ubava moma, mori, rod nema.

TOMA (za sebe): Da, jest, zna se: lepota, doba, rod, starost nema (trza se, Marku) Marko (daje mu novaca pokazujući iza sebe na Cigane) podaj im, i dajte im da jedu i piju. (gordo) Jer ne sme da se kaže, da je neko sa Hadži-Tominog imanja otišao gladan i žedan.

MARKO (dajući Salčetu novac): Od hadžije.

SALČE, GRKLJAN I OSTALI (Oslobođavaju se, razuzuruju se i počinju da sviraju)

TOMA (prekida): Dosta, dosta.

MAGDA (donosi u jednoj ruci tepsiju, poslužavnik, sa raznim jelom, a u drugoj ruci bokal. Meće na sofru pored ostalog jela i pića i nudi ponizno Tomu) Ne ljutiš se, gazdo, više onako na mene?

TOMA: Pa, Magdo, kako...

MAGDA: Nemoj, slatki gazdo, nemoj da se ljutiš što smo mladoga gazdu... Ti znaš da sam ga ja dojila, pa da mi je on kao drugo moje dete. Znaš koliko sam te služila pa mi nikada reč ne reče a kamoli da se naljuti.

TOMA (malo toplije): Jeste, Magdo, verno si me služila.

MAGDA: Služili smo, gazdo. I sada te služimo. Živimo u tvojoj kući. I evo koliko te volimo i poštujemo. Znamo da ćeš nam, kao svake godine tako i danas, na ovaj veliki, božji dan doći. Pa cele godine čuvamo za tebe evo ove kruške „maslarke“, što znamo da ih voliš, a evo i jabuke. Sve to rukom birane. Evo i vino što je za tebe Marko cedio, bez peteljke, sve zrno po zrno.

TOMA (odobrovoljen, pruža ruku Marku): Hvala, Marko.

MARKO (ljubi ga u ruku): Hvala, gazdo, i srećan ti praznik!

MAGDA (nudeći ga): Uzmi, gazda. Sve je isto ono što si voleo kada, kao nekada, leti po mesec dana ovde dođeš da se rasonodiš i provedeš.

TOMA (setno): Da, kao nekada. (padne mu pogled na presušenu česmu)
A ćutuk, česma presušila?

MAGDA (izvinjavajući se): Jeste, gazdo. Ove godine sasvim presuši. Šta nismo činili! Ali ne ide. Gore, u šumi, izvor mu nije više čist. Počeo je da se meša sa zemljom i trulim lišćem. Nije više onako jak, silan i čist kao ono kada ga ti pronađe i sprovede ovde u česmu.

TOMA (stetno, više sebi): Da, da, zajedno sa mnom i on se presušuje i pozemljuje.

MITKA (Koštani i ostalim): Svirite bre i pojte već.

KOŠTANA (peva):

Stojanke, bela Vranjanke!

Kad te je majka rodila,
na šta je okom gledala:

da li na sunce sjajano
ili jablanče tanano?

Bre gidi, džanum, Stojanke,
Stojanke, bela Vranjanke!

TOMA (Prvi put se okreće Ciganima. Strogo, znalački posmatra Koštanu, sebi): Silan glas... Ali dosta!

KOŠTANA (produžava pesmu):

Jas li te gledam kroz mare
u tija džanfes šalvare,
gde tiho mineš po dvore,
kako jelenče kroz gore,
ne znajem ništa za sebe,
bre, lele, lele, momiče,
momiče, zumbul devojče,
pogiboh dušo za tebe!

TOMA (uzbuđen, uzrujan): Da jest... jest...

KOŠTANA (nastavlja):

A kad ti vidim dve oči,
dve tamne oči, dve noći,
kail sam mnogo na tebe,
ja da te vodim za sebe,
pa kud mi majka živi,
da mi te ona miluje,
da živiš kako gidija,
da gučeš kako kumrija,
bre, lele, džanum, Stojanke,
Stojanke, bela Vranjanke!

TOMA (grčevito čupa koleno): Ne tako, ne toli ko silno... Dosta, dosta...

KOŠTANA (još razdraganije):

Sum šetal, mori Đurđo, po Stara Srbija,
po Srbija i po Maćedonija,
pečalil sam meke mahmudije,
kako tebe, Đurđo, ja nigde ne najdoh.
Oj pojdoh dole, pojdoh nagore
kako tebe nigde ne najdoh!
Oh, da legnem, ah da umrem,
samo da ne gledam
kako tvoje lice
drugi grli, ljubi.

TOMA (već savladan): Mnogo je ovo (okreće se Mitku) Mitke, bre!

MITKA (meće u usta dukat i pruža ga Koštani): Koštan, čedo.

KOŠTANA (ustima uzima iz Mitkinih usta dukat i baca ga Salčetu u krilo)

TOMA (izdiže se): Eh, a sada kad bi još i onu! Ali ne znaš je ti. Stara je to pesma. U moje doba kad ja beh mlad, tad se ona mnogo pevala. Tvoja majka, Salče, pevala mi je. (Salčetu) A, Salče?

SALČE (zadovoljna): Koju, gazda?

TOMA (odsečno, više za sebe): Onu bula mlada posle svadbe, čim legla, odmah umrla. Sutra, sunce već izašlo visoko, visoko – a nje iz sobe još nema. Majka joj došla u pohode. Ona se još ne budi. Svekrva stoji pred vratima, budi je i tužno poje

O jansana a'nn đeldi

O jan, ojan, maz

(Svekrva ti je došla,

stidi se, more)

(Salčetu, pokazujući na Koštanu) Zna li ona tu pesmu? Naučila si je?

SALČE (zaradovana): Zna, hadži, zna. (sećajući se) Ama, teška je i stara ta pesma!

TOMA (zadovoljan): Eh, kada bi još i to! A bakšiš hadžijski! I to ne celu

pesmu. Kraj samo. On mnogo kazuje. Ona mrtva a svekrva misli da od noćnog prvog milovanja i celivanja još ne može da se osvesti, i zato ne izlazi... I otac joj već dolazi. Svekrva plače, budi je i tužno poje:

Utansana baba đeldi

Ojan, ojan, maz!

Tatko ti dođe, zasrami se, more! A ona mrtva i čista. Muška je ruka ne pomilovala, ni usta celivala. Mrtva i čista...

KOŠTANA (uz burnu svirku, praćena Cigančicama počne da igra čuveni čoček „Keremejle“; pada kolenima, uvija polovinom, trese prsima i, igrajući oko Hadži-Tome, pokatkad ga kosom dodirne po glavi)

Noć trne. Fenjer se gasi. Grneta, zurle jače pište, seku igru i pesmu.

TOMA (izvan sebe baca fes, skida koliju, i laktovima izvaljujući se na jastuke, viče): Marko, hata pa u grad, i hadži-Ristu, Zafira, Sekulu... Sve bre, sve zovi ovamo na radost i veselje!

Z a v e s a

TREĆI ČIN

PRVA SLIKA

Gostinska soba Hadži-Tomine kuće. Na sredi sobe, na dušecima leži Stojan, opkoljen, ututkan jastucima i jorganima. Čelo glave, na tronožnoj stolici, poređani sahani sa raznim đakonijama, kiselim kruškama i grožđem iz „turšije“. Svaki čas ulazi STANA i, na prstima, da ga ne probudi, saginje se nad Stojanom, osluškuje kako diše.

STANA (cedi peškir od hladne vode, oblaže njime Stojanovo čelo, tiho ga ljubeći): Bato moj mili! (Odlazi uplašeno)

STOJAN (budi se): Zora! Dan već? (uplašeno) Neću ja dan! Nju, usta njena hoću!... Ah, što se probudih? Ona beše! Ona, vrela, slatka Koštana! Klekla, ručicama mi stisla obraze, da mi usta odskoče, a svoja usta upila u moja... ah!

STANA (ulazi brižno): Bato, zoveš?

STOJAN (vidi je i zavaljuje se natrag): Ti?

STANA (brizne u plač): Bato, što si ljut na mene?

STOJAN: Idi!

STANA (plačno): Nemoj, bato! Nemoj na mene de se ljutiš. Šta ja? Živa nisam od straha. Eto cele noći nisam... A i nana. Ona se sada ne ljuti na

tebe nego na oca. A on tamo, pričaju, čuda čini po Sobini. Otac kao da nije stari otac!

STOJAN: A ko mu svira?

STANA (ustežući se): Pa još ona...

STOJAN (gnevno): Idi!

STANA: Bato!

STOJAN: Idi!

STANA odlazi plačući.

STOJAN (đipi): Ciganka! Ja nju toliko voleo, a ona?... Ciganka! Ko da više!...

Ulazi KATA.

KATA (prilazi Stojanu): Sine, bolan si? Šta ti je?

STOJAN (neugodno se izmiče): Ništa, ništa mi nije!

KATA: Šta hoćeš majka da ti donese? (hoće da mu opipa čelo) Kamo čelo?

STOJAN (otura je rukom): Ne diraj me!

KATA (ne može više da se uzdrži od plača): Zašto, sinko? Šta toliko majku? Šta je majka toliko skrivila?

STOJAN: Što si me rodila...

KATA: Pa majka, sine, za sreću te je rodila. Da ima u koga da gleda, u koga da se kune. Majka rodila, očuvala, pa majka i da oženi, da snahu, odmenu dobije. Da i ona, kao i sve njene drugačke, sa snahom u crkvu pođe, u svet iziđe, u goste da ode; pa i ona goste u kući da dočeka, isprati. Da joj je kuća, sinko, s tobom otvorena. Za sreću te majka rodila. Da majka s tobom život proživi, kad nije s ocem ti. A s njime – crni moj život! Od njega nikad božja, blaga reč, samo vika. (stiska se za glavu)
Od straha mi, sinko, već pamet iziđe.

Izdaleka graja, svirka i pesma se razbira.

STOJAN (pokazujući rukom odakle dolazi pesma): Ona, majko, ona!...

KATA (odlazeći): Oh, Ciganka je, sinko, ona!

Utrči MARKO.

MARKO (zadihano, dižući posteljne stvari): Hadžija, stari!... Brzo! Juh!
(Skuplja postelju i odlazi. Za njim odlazi i Stojan)

Ulazi HADŽI-TOMA, zagrljen sa Koštanom, i sa ostalima.

TOMA (Koštani): U moju kuću kad se ulazilo, pevala se pesma:

„More, vrćaj konja, Abdul-Ćerim ago,
tugo, vrćaj konja, pišman će da bidneš”,

– „More, ne vrćam ga, džanum, mlad Stameno,
tugo, ne vrćam ga, da znam da poginem!”

I ja ću da poginem! To da pevaš ti. Poginuću, hoću!... Sin mi leži bolan –
mrtav neka je!

KOŠTANA (uplašeno, bolno): A ne to, gazdo!

TOMA (ne slušajući je): Ženu? Nemam. Nikad je nisam ni imao. Imao sam majku. A majka za mladost nije (Obzire se, gleda po sobi. Viče)
Marko!

Dolazi MARKO.

TOMA: Kamo sofru, vino? Služi gazdu, još sada, pa posle, možda, smrt će... (Koštani) Eh, Koštana, kćeri! De! Ne pesmu, glas samo i svirku. I to onu svirku, kad se pođe na venčanje za staro i nedrago! Svatovi napred, mladoženja ostrag, a Cigani za njim. Pevaju mu i sviraju oni da ga razvesele, a svirka im oštra, oštra te srca kida!... Takva je moja svirka i pesma bila, kad ja pođoh da se venčam: – da više u zelenu baštu ne idem, mesečinu ne gledam, drago ne čekam i milujem – da mladost zakopam! I zakopah je! Sad? Staro drvo. Da, sinko, star sam, ali srce mi

je toliko mlado, toliko puno skrivane, neiskazivane ljubavi, neizmilovanog milovanja.... Oh toliko je ono toga bilo puno i željno da će mi mrtvome zemlja biti večito teška. De, kćeri, de još onu: „Na sred sela šarena česma, bistra voda“... Oh, kamo je sada, da mi ona, bistra, rosna, sveža kapne na ovo moje staro, staro već samrtno čelo... (hvata se za čelo, grca) De, kćeri!

KOŠTANA (peva):

More, nasred sela česma tečaše,
aman, tečaše,
i na česmu dve do tri mome stojašev,
aman, stojašev.

TOMA (više): Marko! Nize, duble, dukate!

MARKO (zabezeknuto): A ne to, gazdo!

TOMA (besno): Ćut'!

MARKO (vraća se i donosi mu nize od dukata)

TOMA (prilazi Koštani i vezuje joj nizu oko vrata): Na, kćeri. Zlato neka nosi zlato a ne stara suva kost! Pevaj!

KOŠTANA (nastavlja pesmu):

More, dajte meni tuj mutnu vodu,
da pijem, ago, da spijem...

– More, za tebe ima šarena soba
Da spiješ, ago, da ljubiš.

TOMA: Za mene nema više, kćeri, nema. Nego, dede pevaj!

KOŠTANA (peva):

Triput ti čukna na pendžer,
mila daskalice...
Stojan hadži – Daskalov.

TOMA: Nije to bio Stojan, već sam ja to bio. Ja, Hadži-Toma! Za mene je ona pevana.

KOŠTANA (peva):

Ti mi vrata ne otvori,
Mila daskalice...
Toma hadži – Daskalov.

TOMA (kida ostale nize i posiplje je dukatima): Na! Na!...

KOŠTANA (krišom, da Toma ne vidi, sve dukate dodaje Marku što ovaj odnosi u drugu sobu)

Ulazi MITKA.

MITKA (Marku): Čepnje! Kotlove vina! Dizaj tej čaše, tuj srču!

STOJAN (na vratima; besno, ljubomorno Koštani): Ciganka! Ko da više!
(Odlazi)

TOMA (zgranut, prilazi zidu, gde je oružje): Ko tamo?! Ko je još
gospodar u mojoj kući? On? Zar on još da govori? Pušku!

Uzima pušku, prilazi prozoru, naperi je.

STANA (iza pozornice, kuka): Ne, oco! Slatki oco! Jao!

TOMA (kod prozora, nišaneći): Njega, da... Njega da ubijem.

Ulazi ARSA.

ARSA: Hadži! Ne!

TOMA: Njega, njega...

ARSA (odvaja ga od prozora): Hadži, hadži...

TOMA (od besa jedva se razabira i upoznaje Arsu): A! Ti si!

ARSA (zabezeknut): Ja, hadži!... Brate! (vidi Mitku, ustremi se na njega)
Bar tebi! Bar ti!

MITKA (isprsujući se): Što, bre, ti sve na mene vičeš?

ARSA: Kući!

MITKA: Šta sam ja? Pseto li sam? Imaš li, bre, dušu, srce? I ja jedanput da se razveselim a ti odmah...

ARSA: Kući!... A žena, deca?

MITKA: Ti me oženi, ta me zarobi! Ti s's mene što iska toj i napravi. I s'g, eto ti gi: i žena i deca!... Ja! Ništa nemam. Nikoga si ja nemam. Aha!...

ARSA (besno): Kući!...

MITKA (pokunjeno odlazi): Hajd, hajd, ti mi... (Odlazi)

ARSA (za njim): Kući pravo! (Ciganima) A vi? Zar ste još tu? (Zamahuje štapom)

SALČE, GRKLJAN i ostali (ponizno odlaze; za njima polazi i KOŠTANA)

TOMA (Arsi, stajući pred Koštanu): Svi! Samo ona ne!

ARSA (ubezeknuto): Hadžijo!

TOMA (pokazujući na Koštanu): Krv će za nju! Šura si mi, brat, rod – dirni je samo, krvnik si mi!

ARSA (očajno, pokazujući na Tomine sede vlasi): Hadžijo! Pogledaj se!

TOMA (s puškom na njega): Hoćeš?...

ARSA (očajno uzmičući vratima): Brate, brate! (Koštani, u stranu, da Toma ne čuje) Načini se ti bolesnom. (Odlazi)

TOMA (sprečava Koštanu da ide): A nemoj ti, pevaj!

KOŠTANA: Drugi ću put! A sada i ja da idem. Jer bolesna sam.

TOMA (iznenađeno): A ne... Nemoj, kćeri! Ako te grlo boli, uzmi šerbet, rosu... Biser da ti rastopim, samo da te grlo ne boli.

KOŠTANA (pokazujući na prsa): Ovde, ovde me probada! Da idem!

TOMA (ubijeno): E kad tu... onda je to teško... (Koštana polazi) Koštana! (prilazi joj grcajući) Koštana, kćeri, sine... Daj bar... (saginje se, i miriše joj prsa) Koštana! Lepoto!... Oooh!

DRUGA SLIKA

Mitkina kuća. – Bašta ispred kuće. U pročelju lepa kuća na dva sprata, sa tavanicama, uresima, balkonom.

Ulazi MITKA vukući za sobom, SALČE, GRKLJANA, KOŠTANU i ostale.

MITKA (razdrljen, raspasan, okreće se i doziva ostale svirače sa ulice): Čalgidžije! Meteri! Čočeci! Ovamo, bre! (dolaze i ostali) Ovamo, braćo moja slatka! (Koštani) Ti ispred mene.

KOŠTANA (se izdvaja i seda)

MITKA (ostalim čočecima): Vi do njuma, oko njuma. Ali bez dajre... jedno do drugo.

ČOČECI se izdvoje, sedaju oko KOŠTANE malo ponizno.

MITKA (gledajući ih): Takoj! Moj brat katil, moj, brat krvnik, moj brat – nikad sreću da ne vidi. Jednako: „kući“... (pokazuje na kuću) Ete s'g dom sam, kući! (seda, vadi i meće ispred sebe jatagan, fes, kesu, muštiklu) De, bre... (Grkljanu) Sviri! Da sviraš kako nigde nikoga nemam. Ni brata ni tatka, ni majku! Ženu? (pokazuje na kuću) Eno gu. Od brašno i testo oči vu se ne vidiv. Nigde si ja nikoga nemam! Ne! Toj da mi sviriš, „mou pesmu“ da sviriš!

GRKLJAN (začudo): Kakvu tvoju pesmu, gazdo?

MITKA: Moju pesmu!

GRKLJAN (u čudu, pitajući i ostale pogledom): Ama kakvu tvoju pesmu, gazdo? Mi nikakvu tvoju pesmu ne znamo.

MITKA: I ja gu ne znam. Samo gu u noć čujem i u s'n snujem. A

pesma je moja golema: Kako majka sina imala, čuvala, 'ranila. Dan i noć samo njega gledala. Što na sina duša zaiskala, sve majka davala, a sin – bolan! Porasnaja sin. Došla snaga, mladost... Došle bašče, cveće, mesečina; Zamirisale devojke!... Sin poleteja. Sve što iskaja, sve imaja. Hatovi, puške, sablje, žene. Koju devojku nije pogledaja, samo njojne kose neje zamrsija i usta celivaja. Nijedna mu ne odreče, nijedna ga ne prevari; a on sve gi celivaja, sve varaja i - bolan, bolan bija. Bolan otkako se rodija. – To sam ja!... Pa od t'j bol, jad – dert li je, prokletija li neka - eve na nogu ginem. Idem, pijem, lutam po mejane, dert da zaboravim, s'n da me uvati. A s'n_me ne vaća. Zemlja me pije... Noć me pije... Mesečina me pije... Ništa mi nije, zdrav sam, a – bolan! Bolan od samoga sebe. Bolan što sam živ. Otkako sam na svet progledaja, od t'g sam još bolan. (Seda. Gleda u Koštanu, čočeke, devojčice. Izvaljuje se, da ih bolje vidi) Eh, deca, deca slatka! Pojte! Puštite glas. Ali čist glas! Iskam da slušam vaš mlad, sladak, čist glas. Zašto moje se je srce iskubalo, snaga raskomatala, ostarela... Žalno, teško da mi požete!

KOŠTANA (sa sažaljenjem): Koju, gazda-Mitke?

MITKA: Koju? Eh, Koštana, zar jedna je pesma žalna? Znaš li šta je karasevdah? I toj težak, golem, karasevdah! Tuj bolest ja bolujem. (pokazuje na sebe) Eve ostare, a još se ne nažive, još ne napoja' i ne naceliva'... Još mi za lepotinju i ubivanju srce gin i vene! Aha !... Poj, Koštan kako k'd se od Karakule na Bilaču, Preševo i Skoplje udari. Noć letnja. Šar-planina u nebo štrči, a ispod njuma leglo pusto i mrtvo Kosovo. Drum širok, prav, carski. Po njega se rasipali hanovi, seraji, bašče, česme. Mesečina greje... Martinka mi u krilo, konj, Dorča moj, ide

nogu pred nogu, a čalgidžije, što gi još od bilački han povedešem, peške idev iza mene. Sviriv mi oni i pojev. T'anko ni visoko kroz noć i na mesečini sviriv. A iz seraji i bašče, kude mlade žene i devojke oko šedrvan i na mesečini oro igrav, grneta sviri, dajre se čuje i pesma... I toj ne pesma, već glas samo. Mek, pun glas. Sladak glas kao prvo devojačko milovanje i celivanje. Pa taj glas ide, s's mesečinu se lepi, treperi i na men' kao melem na srce mi pada. (Koštani) I Koštan, tuj pesmu, toj vreme da mi poješ... A toj vreme više ne dođe. Ete za toj ću vreme ja žalan da umrem, s's otvoreni oči u grob ću da legnem. Poj „žal za mladost“... Za moju slatku mladost, što mi tako u ništo otide, i brgo ostavi. Poj i vikaj gu. Moli gu, neka mi se samo još jedanput vrne, dođe, da gu samo još jedan put osetim, pomirišem... Ah! (Peva)

Da znaješ, mome, mori, da znaješ,
kakva je žalba za mladost,
na porta bi me čekala,
od konja bi me skinula
u sobu bi me unela,
u usta bi me ljubila –
of, aman, zaman, mlado devojče,
izgore mi srce za tebe!...

KOŠTANA (razdragana, sa saučešćem): Evo ću i ja, gazda Mitko! (Peva)
Otvori mi, belo Lenče,
vratanca, vratanca...
sa tvoja ta desna, bela ručica.

MITKA (upada, sam sebi): Ba... Nikad mi ne otvori!

KOŠTANA (peva):

Da ti vidim, belo Lenče,
ustanca, ustanca!

MITKA: I nikad gu ne vide'!

KOŠTANA:

Ne mogu ti, pile, Mile,
da stanem, ustanem.
Majka mi je sela, Mile,
na fustan, na fustan!

MITKA: Majka, prokleta majka! Ona ne daje. I nikada vu ne daje da gu vidim.

KOŠTANA (još razdraganije peva):

Devet godina minaše, džanum,
otkako tebe ne videh;
idi si pitaj majka ti,
da li te dava za mene.
– Majku si nesam pitala,
ali sam lošo slušala,
tatko na majku zboreše:
„devet još ćeri da imam,
nijednu Mitki ne davam,
jerbo je Mitka bekrija,

on pije vino kajmakli,
a i rakiju prvenac,
na vino vadi noževi
a na rakiju pištolji”.

MITKA (mračno): E s’g me s’s tuj pesmu s’svim izede i dokrajisa. (sam sebi) A jest, istina je... (gorko, siteći se sam sebi) Istina je. Istina je Mito, crni Mitke, da si bekrija. I toj asli, dibiduz-bekrija. Samo se po mejane lunjaš, sam puške, sablje, žene. I dokle ćeš? Lipči i crkni bre jedanput ! (vadi jatagan i okreće ga prema sebi) More, što da se pa ja ne ubijem?

SVI (uplašeno): Ne gazdo, ne!

MITKA: Što da ne? Kako da ne? Zašto da ne? Zar ja ne znam šta me čeka, što mi je pisano? Da umrem! Toj! Zemlja, crvi da me jedev! Toj! Što da se ne ubijem? (potegne jataganom)

Uto rupi ARSA, s Policajom i dva-tri pandura.

ARSA (zabezeknuto, ne može da se pribere): Ja ću, ja ću da te ubijem!
(Bije Cigane)

Svi beže.

ARSA zaustavlja GRKLJANA, SALČE. KOŠTANA i ostali (odlaze)

SALČE i GRKLJAN se zbiju uza zid dršćući preplašeno.

ARSA (predišući od besa, unosi se u Mitku): A? Pa sad? A... a? Šta je ovo?

MITKA (okreće se od njega i ćuti)

ARSA: Ustani!

MITKA (ne diže se)

ARSA (drma ga): Ustani! Jesi li živ?

MITKA: Za tebe – ne! Mrtav.

ARSA (nadosi se jarnosno nad njim): Mito, Mito!... Čuj!... Ili ćeš ti, ili ja...

MITKA (podiže se, malo uplašeno): Šta?

ARSA: To! Dosta ja ćutah, trpeh. (zagleda se u njega, hvata ga za mintan) Zašto, bre, sada takav da si? Zašto raspasan, zašto žut, bled?...

MITKA (zagledajući se): Što mi je? Ništo mi nije.

ARSA: Čuj, Mito. Ili te više (pokazuje na Cigane) s ovima ne nađoh, niti videh u mehani, ili te ja – ja ubih!

MITKA (diže se, uplašeno): Zašto da me ubiješ?

ARSA: Da te ubijem. Hoću. Ubiću te! Ubiću, kao što još onda otac htjede da te ubije, kad ti sav novac što ti dadosmo za trgovinu, a ti sve – ne čeka ni tri dana – već sve popi i proloka s Cigankama i po mehanama. Pa tada, kada otac htjede da te ubije... (koreći sebe): ah, što ga ja tada zadržah, što ga ne pustih da te ubije!...

MITKA (turobno): I on beše kako ti: katil!

ARSA (plane): Otac katil? Ja katil? A ona, majka, što te je od oca i od mene sklanjala, branila, plakala za tobom, i ona je katil, i to najveći, što te je toliko mazila i čuvala...

MITKA (uzbuđeno prekida ga): Majku, njuma da mi ne spominješ. Ona jedno pogreši, što prvo tebe, pa posle mene rodi, te s'g moram da ćutim, da te slušam, jer si stariji! Toj ona samo pogreši: što prvo tebe, pa posle mene rodi. – A majka je majka! (plače): Slatka moja majka, da mi je ona živa, zar bi dala da ti ovako s's mene...

ARSA (uzbuđeno): Mito!...

MITKA (brišući suze): Eto toj! Rasplaka me! Slatka moja majka! (polazi) Još otkad vu sveću nesam zapalija.

ARSA (zadržavajući ga): Kuda?

MITKA (polazeći): Na grobje. Sveću na moju slatku majčicu da zapalim.

ARSA (odlazi za njim, zadržavajući ga): Nećeš tamo, nećeš! Kući ćeš ti!
(Odvodi ga u kuću)

GRKLJAN (ponizno Policaji): Aman, gazdo!

POLICAJA (surovo ih ućutkuje): Ćut'!

ARSA (vraća se; Salčetu, Grkljanu): A vi? Zar ste samo vi na ovoj zemlji, te čovek ne može samo vas da umiri? Kome ja govorih, i pretih, i koga apsih?... Ništa! Zar što ja govorim, to pas laje i vetar nosi? A?

GRKLJAN (izdvaja se, pada pred njim na kolena i pokazuje na Salče): Ja, gazdo – ne! Ona. Ona je nauči i da peva i da igra. Ja ne – ako sam ja što kriv, ovde sam... (Pokazuje na vrat)

ARSA (Salčetu): Govori, veštice! Ti si za sve kriva!

GRKLJAN (živo, uplašeno): Ona je, gazdo! Ona je za sve kriva. E, za tu reč baš ti ovoliko hvala! Ona, još kad Koštan beše mala, dete... I ona onako malu uči je da igra i peva. I nauči je! Sad, eto, radi nje, svi ćemo da izginemo. (ponova hoće da udari Salče po glavi) Ona je kriva! Veštica, ona, gazdo...

ARSA: Sve ću ja sad vas... (Grkljanu) Ti ćeš dok si živ, čaršiju da mi čistiš. (Salčetu) A tebe? Sad, odmah, i to u sahat, u minut ću da obesim, ako za nedelju, onu vašu – (besno): neću da znam ni kako joj je ime! –

ne udate. Svadba, novac, sve ću ja da dam. (razjareno) Neću više za nju da čujem! Odmah!

SALČE (đipi preneražena, pada pred Arsu): Ne to, gazdo...

ARSA (razjaren): U Banju, za Asana! (Policaji) I ti odmah da odeš u Banju, nađi Asanova oca kaži mu, kaži, da sam mu ja – gazda Arsa – poručio: da u nedelju, ovu, prvu, odmah – čuješ li? – povede svatove, dođe ovamo i vodi nju, tu Koštanu, i tamo, u Banji, venča je za svoga sina Asana... Jesi čuo?

POLICAJA (ponizno): Jesam, gazdo!

SALČE (kriči od straha): Ne to, gazdo! Ne, to gazdo!

ARSA (Policaji): I ti, kad dođu da je vode, sa pandurima da si tamo! I, ako ona neće, ti – silom! Ako živa neće – mrtvu, pa u kola i u Banju!

SALČE (vije se, ljubi Arsi kolena, noge): Ne to gazdo! Ruku, nogu da ti celivam! Još nije ona za muža! Mlada je, kapka, dete, tek na svet progledalo... Oh, aman, gazdo! Neće ona više da peva!

ARSA: Živa više – ne! Mrtva može!

SALČE (vije se, ne znajući šta da radi): Ostavi mi je, gazdo, daj mi je! Moje je! Čedo mi je! Odavde mi je, gazdo, odavde! (čupa nedra, kosu i lice) Odavde, gazdo!

ARSA (odgurne je, ponova Policaji): U zatvor! I kada Koštanu svatovi povedu, samo tad je pusti, da se s njom oprosti. A dotada ni vode, ni hleba, ništa! (Odlazi)

SALČE (kriči vijući se): Ne, gazdo! Šta učini? Kuku, aman, gazdo!

GRLJAN (rasplakano): Stari smo, gazdo! Za hleb ćemo bez nje da pomremo i izginemo!

ČETVRTI ČIN

Ciganska mahala. Sniske ograđene kućice. Ni gde zelenila već svuda gola, utapkana zemlja izgoreo ugalj oko nakovnja i tocila, na motkama povešane čerge, istrčani jorgani, prljavo rublje. Iza njih primećuju se vinogradi kroz čiju sredinu vodi širok, prav peskovit drum. Iz daljine čuje se svirka svatovca. Docnije na drumu počnu da se naziru kola pokrivena arnjevima i iskićena peškirimama. Ispred kola svatovi, banjski Cigani u njihovim belim čalmama oko glave i dugim kolijama. Sve se primiče tiho, sa svirkom svatovca.

Ispred kolibe Koštanine kmet ciganski i AHMET.

Dotrči KURTA.

KURTA (radosno): Idu, idu, svatovi!

KMET (uplašen, utišavajući ga): Ćutite! (Kurti) Kurto, ti gore, na sokak i pazi! (Kurta odlazi) A ti, Ahmete (pokazujući na Kořtaninu kućicu) ovde, pred vratima da si, i ĉuvaj je!

AHMET (odlazi iza Kořganine kućice)

KMET (Ostaje, i svaki ĉas viri. Ćas gleda u Kořtaninu kolibu, ĉas na drum, sa kojega se ĉuje svirka. Hrabreći se) Idu, idu svatovi! (uplašeno gledajući na Kořtanina vrata) Oh, kad ĉe već da je odvedu? Umreh od straha da ne pobegne!

Iz kućice izlazi KOŘTANA.

KOŘTANA: Oh! (s mukom pridržava se za vrata) Zar ja tamo? Za Asana, u selo, u Banju? Tamo? I ja njegova, Asanova? (besno) Zar on moj muř? On? Oh! (Grize ruke. Povodi se. Spazi kmeta, besno pođe k njemu) Šta ĉeř? Koga ĉekař? Ćekař da me odnesu, vode? Ćekař da gledař kako me nose?

KMET (uplašeno): Ne, Kořtana, ne ĉekam! Neću da gledam. Nego, ne smem. Gazda predsednik ubiće mene, ako tebe nema. Pa zato sam ovde. Moram da te ĉuvam. Ne smem da idem...

KOŘTANA (besno): Ćuvař me? (stresa se) Bojiř se da ne beřim? (prkosno) Neću! Evo, neću! (seda) Eto, ĉuvaj me. Neću ja niřta. Sve hoću! Gde su? Neka me vode! Evo (pokazuje na sebe) i tel, i anterija, i

libade, i kitajka... sve je gotovo! I srce, i oči, i snaga, sve za Asana, za selo, Banju! (prkosno klonulo) Tamo ću ja! (kida se rukama) Oh, tamo i oči da iskopam, kožu da oparim, snagu da osušim. (Kida sa sebe odelo, lice, kosu)

KMET (odstupa preneražen): Ne, bre, Koštana! Ne toliko! Evo idem! Ali ubiće me predsednik, ako te nema!... Ali opet idem. Samo ti nemoj toliko! A i Asan, dobar je – bogat je.

KOŠTANA (poklapa lice rukama): Asan je.

KMET: Pa i on je čovek! (Odlazi)

Čuje se bahat i sjahivanje konja. Ulazi STOJAN.

STOJAN (iza sebe Marku, dajući mu dizgine i pušku): Drži konje i čekaj! (Prilazi Koštani. Posrće od radosti) Košto, brzo! Hajde!

KOŠTANA (trza se): Ti?

STOJAN: Ja! (užasnut) Što me gledaš tako? Hajde! Brzo!

KOŠTANA: Kuda?

STOJAN: U svet, da ti mirišem kose, gledam oči, slušam glas, pesmu... Tebe samo!

KOŠTANA (zaradovana): Eh, zar me baš toliko voliš?

STOJAN (zaneseno): Sve prežalih! I oca, mater, kuću! Hajde! Konji čekaju. Jedan za mene, drugi za tebe! I gde vidimo, tamo ćemo (ljubomorno) samo ja i ti! Niko više!

KOŠTANA: Stojane!

STOJAN (ljubomorno): Tebe, tebe samo! Da samo ja slušam tvoj glas, gledam tvoje oči, lice, snagu... Ko te samo pogleda, krv mu ispih!

KOŠTANA (rasejano, neugodno): Da... niko...

STOJAN: Niko! Ni Gospod! Ni otac, ni Mitka, ni predsednik, a kamoli Policaja i panduri... Ko te pogleda, samo te vidi, reč ti kaže – toga je majka u crni povoj povijala! (besno) Zubima ću da ga rastrzam!

KOŠTANA (odsečno, neugodno): Neću!

STOJAN (zabezeknut): A?

KOŠTANA (odlučno, zlovoljno): Neću! Zašta, kuda da bežim?

STOJAN (posrće k njoj i vadi nož): Zar me ti ne voliš?

KOŠTANA (uplašena, moli): Ne. Stojane! Ne ubij me! Ljubim te i molim!

Nemoj! Bolna sam! Ne smem! Ne mogu! (krši ruke) Oh, šta ja mogu?
(zlovoljno) Ja, Ciganka! U Banju, u selo, tamo je moje! Tamo, na mokru
zemlju, na goli kamen da sedim, da se sušim, da ginem, venem!... A kod
tebe! Neću, ne smem...

STOJAN (zaneseno, isprekidano): „...Na goli kamen, ... da sedi, vene,
gine... Ne sme ... Neće... Ne može”...

KOŠTANA: Neću! Ne mogu! Kod tebe! Zar samo kod tebe? I samo
hadžiju, oca tvoga i majku tvoju da dvorim i da služim? Da pred njima
klečim i noge da im perem? Iz sobe da ne iziđem, već samo da sedim,
ćutim, trpim? (Izvan sebe) Oh! A kad noć padne, mesečina dođe, san ne
hvata, oko se raširi, snaga razigra... šta onda?... Zar da se ne mrdnem,
iz sobe ne iziđem, već samo tu da sedim, ćutim, gledam u mesečinu... A
noć duboka, mesečina ide, greje, udara u čelo, glavu... pali... Šta onda?
(odlučno) Oh, neću! Ubij me! Neću! Evo, ubij!

STOJAN (odbija je rukom): A ne! (posrće, hvata se za čelo) Ih! A ja nju
toliko voleo! I majku, oca, kuću bacio, samo nju gledao, na nju mislio!...
A ona! (slomljeno viče Marku) Marko! Idi i obraduj majku i kaži joj: beše
moje! (Koštani) A ti? Kaži mi, da li si me bar kadgod volela, te da znam
zašto ću da venem?

Larma, svirka svatovca jača. Čuje se krckanje kola, bat nogu.

STOJAN (naginje se nad Koštanom): Kaži mi!

KOŠTANA (besno): Nisam! Nikoga nisam volela! I nikad neću da volim!

STOJAN (ubijeno): Oh! (Odlazi)

Ulazi POLICAJA.

POLICAJA (na ulazu, onima iza sebe): Dajte kola! Brzo! A ona? Ako samo pisne, kamdžijom ću kajiše s leđa da joj skidam! (ka Koštani) A, gotova si? Hajde!

KOŠTANA (ne gledajući ga): Gotova!

POLICAJA (zamahuje kamdžijom): Ćut'! Sad ti kožu oderah! (više) Dajte kola!

Ulaze kola, panduri, Cigani, svatovi, sa svirkom.

KOŠTANA (stresa se)

POLICAJA (Koštani, pokazujući joj kamdžijom na kola): Hajde!

PANDUR (Policaji): Policajo, čekaj, sad će Salče, njenu majku, da dovedu, da se s njome oprosti.

KOŠTANA (dršćući od straha i posrćući polazi u kolibu): Čekaj, čekaj da uzmem bošču... Oh! (Ulazi u kolibu)

POLICAJA (ide za njom i staje na vrata od kolibe): Samo brzo!

Dolazi MITKA. MITKA (peva):

Mehandži, more, mehandži,
donesi vino, rakiju,
da pijem, da se opijem,
dertovi da si razbijem.

MITKA (kad vidi kola, svatove, svirače, rukom ih zaustavlja): Stoj! Stojte!

POLICAJA (uplašeno Mitki): Ne, gazdo. Šta ćeš sad da radiš?

MITKA (zaustavlja): Stojte! Kude?

POLICAJA (uplašeno, ponizno): Šta ćeš da radiš, gazdo? Nemoj, gazdo!
Pijan si!

MITKA (poteže jataganom na Policaju): Nesam, bre, pijan! Nego – srce mi se iskubalo. Ništa neću da činim. (pokazuje na Koštanu) Došeja sam da gu darujem.

POLICAJA, panduri, kola, povlače se ponizno ispred MITKA.

POLICAJA (jednom panduru): Trči i zovi predsednika!

PANDUR (odlazi)

KOŠTANA (istrči, i izvan sebe od radosti, razdragano, prilazi Mitki): Ti? Hvala! Aman! Oh, gazdo! Ne daj me, slatki gazdo! Ruku, nogu! (Ljubi ga u ruke, saginje se i grli mu kolena)

MITKA (zaustavlja je): Ne!

KOŠTANA (trudeći se da mu noge celiva): Ako! Samo me ti ne daj, pa i zemlju gde ti stupneš i to ću da celivam. (očajno) Ne daj me, slatki gazdo! Vodi me tamo!

MITKA (gleda je pogruženo): Kude, Koštan?

KOŠTANA (očajno širi ruke napred): Tamo! Tamo!

MITKA (bolno, pogruženo): I tamo zemlja i ovde zemlja!

KOŠTANA (izvan sebe od očajanja, širi ruke više sebe, na sve strane): Tamo, tamo!

MITKA (pokazujući više sebe, na nebo): Zar gore? Gore je visoko, a dole tvrdo.

KOŠTANA (hvata se za glavu): Oh!...

MITKA (iz dna grudi): To je, Koštana! Pisano! Suđenice ti dosudile. (pokazuje na kola, svatove) Ete, došli ti, da te vodiv, da se venčaš. I, će

ideš, će se venčaš. Svirke će ti sviriv, pesne će da ti pojev. Svi će da ti se radujev. Mladoženja će te celiva a ti će plačeš! i prva noć plakanje, druga noć plakanje i cel vek plakanje...

KOŠTANA (grca)

MITKA (nastavlja): I od rabotu ruke će ti ispucav, lice će ti pocrni, oči će ti se osušiv... Če prosiš, pa će se raniš!... Srce će da ti se iskida...

KOŠTANA (stresa se): Dosta! Nemoj, gazdo!

MITKA (zavaljuje se, gorko): Toj je! Zar ja ne znam šta ide! Ide, Koštana, jesen, dom, kuća, brat moj, m'gla, i grobje... Toj ide. Tam ću i ja! I, Koštan, k'd čuješ da sam umreja, sluzu da ne pustiš. Niko da me ne žali! Zašto, ja, sam samoga sebe, za život moj, živoga ožalija i oplakaja.

KOŠTANA (plače)

MITKA (ganuto, prilazi joj): Nemoj da plačeš. Sluza ne pomaga! (kleče do nje i diže joj uplakanu glavu) Slušaj, batka šta će da ti zbori: Batka dete neje. Batka je mlogo videja, mlogo preko svoju glavu prefrljija. (pokazuje na zemlju) Odavde, Koštan, po tamo – nema! I cel vek toj je! Zar se ja ne podavah, ja ne držah? Aja! Moj brat, da me je na paranparče sekaja, pa opet, ne bih mu se podaja. Ali pošto on moli i vika: ili da ga ubijem, ili da ga više po mehane ne sramotim i ne rezilim – e s's tuj njegovu molbu – zakla me. Ja, Koštan, u moj život još brobinjka nesam nagazija, a kamoli na brata ruku da dignem. Brat je brat! Jedno

mleko smo sisali od našu slatku majčicu. I bolje ja, nego on! Više u mehanu – ne! Vino – ne! Pesna – ne! Dom, uz ognjište! (barata po pojasu, tražeći kesu s novcem) I s'g Koštan, ostaj mi s's zdravje! Srećan ti put! Putuj! I ja ću da putujem! Doma ću, kući... I, živ iz njuma nećem da iziđem. Mrtvoga će me iznesev... Aha, kamo batka da mi te daruje. (Vadi iz kese novaca)

Pojavljuje se POLICAJA s pandurima.

POLICAJA (ponizno, uplašeno Mitki): Gazdo, hajde!

MITKA: Čekaj, bre!

POLICAJA: Noć ide.

MITKA: Tvoja će noć da s'mne, a moja ne. Čekaj!

POLICAJA (sa ostalima se povlači)

MITKA (diže Koštanu, rasvešćuje je): Ajde, Koštan! Digni se, rasvesti! Ajde, svatovi te čekav, mladoženja te čeka. Digni se! Ne plači! Sluzu ne puštaj! Stegni srce i trpi! Bidni čovek; a čovek je samo za žal i za muku zdaden! (diže je a suze mu teku, kaplju po rukama) Ajde! Idi!

KOŠTANA (podiže se uplakana): Kuda?

MITKA: Zar mene pituješ kude će ideš? Zar ja da ti kazujem? Kude? Eh,

kude ja, tuj i ti. Ja u moj dom, ti u tvoj! Ti plači, i ja ću plačem... Tebe čeka koliba, čerge, kućiki i prosenje; mene – kuća, ognjište, pepel, dim, žena zasukana i s's testo umrljana.

Približuju se kola, svatovi.

MITKA (vadi novac i daje joj, ređa po čelu, licu): Da te darujem da ti dam... Da ti dam bele pare za crni dni. A crni dni ti dođoše! (pokazuje na kola, svatove) Eto ti gi! Sviriv! Radujev ti se. (besno, sviračima) Svirite, bre! A s'g, 'ajde, ostaj mi s's zdravje! Zbogom! I ćuti, ne tuguj, ne plači! (Pogruženo odlazi)

POLICAJA (obradovan odlaskom Mitkinim poleti besno ka Koštani): Penji se, jer sada ću kamdžijom parčad kože sa leđa da ti kidam. (pandurima) Unosite je u kola.

KOŠTANA (besno, gordo, odbija od sebe Policaju, pandure): Sama ću! (Polazi kolima)

Utrči SALČE.

SALČE (sva uplakana, usplahirena, grli i ljubi Koštanu): Čedo, čedo... Odvedoše mi te!

KOTANA (odgurne Salče): Ćuti, stara. (Penje se u kola)

SALČE (ostaje onesveščena na zemlji)

KOŠTANU u kolima, opkoljenu pandurima, svatovima i sa svirkom
odvode drumom, koji vodi ka Banji i pri čijem kraju i sama se Banja
nazire puna dima, magle i pare banjske.